

KISAS-I ENBİYA'NIN FARKLI ÇEVİRİLERİNDE BİTİMLİ BELİRTEÇ YAN CÜMLELERİ*

Non-finite Adverbial Clauses in Different Translations of Kısas-ı Enbiya

Duygu Özge GÜRKAN**

Gazi Türkiyat, Bahar 2017/20: 137-144

Öz: Belirteç yan cümleleri bağımsız ekler ya da birleşik biçimli ekler tarafından bir üst cümleye bağlanan bitimsiz yapılardır. Bu çalışmada Kısas-ı Enbiya'nın 14., 15. ve 17. yüzyıllara ait sırasıyla TDK, Şazeli ve Marmara nüshalarındaki belirteç yan cümlelerinin temel cümle içindeki sözdizimsel konumları ve sözcük sıralaması kalıpları Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılarak incelenecektir. Türkiye Türkçesinde, yan cümlelerin çoğunluğu bitimsizken, Anadolu sahasına ait sözü edilen metinlerde geçenlerin çoğunluğu bitimlidir. *ki/kim*, *mādām ki*, *hemîşe ki*, *çün*, *çünki* ile kurulmuş belirteç yan cümleleri metinlerimizde daima bitimlidir. Bunların içlerinde *tā (ki) kaçan (ki/kim)* ile kurulmuş belirteç yan cümlelerinin hem bitimli hem bitimsiz gelebildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca burada sözdizimsel konum ve sözcük sıralaması kalıpları açısından incelenecek bitimsiz belirteç yan cümleleri işlev ve anlam açısından da ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: belirteç yan cümleleri, ulaç, bitimli-bitimsiz cümle, sözdizimi, Eski Anadolu Türkçesi

Abstract: Adverbial clauses are non-finite structures which connected to the superordinate clause by independent or compound suffixes. In this study, syntactic positions in basic sentences and word order patterns of adverbial clauses in TDK, Şazeli ve Marmara copies of Kısas-ı Enbiya belonging to the 14th, 15th and 17th centuries respectively will be examined by comparison with Turkish. In Turkish, while the majority of subordinate clauses are non-finite, the majority of them mentioned in aforementioned texts belonging to the Anatolia field are finite. Adverbial clauses made by *ki/kim*, *mādām ki*, *hemîşe ki*, *çün*, *çünki* are always finite in our texts. Among these, it was observed that adverbial clauses made by *tā (ki) kaçan (ki/kim)* may be both finite and non-finite. Furthermore, non-finite adverbial clauses that will be examined in terms of syntactic position and word order patterns, will also be dealt with in terms of function and meaning.

Keywords: adverbial clauses, converb, finite and non-finite sentence, syntax, Old Anatolian Turkish

GİRİŞ

Türkçe alanyazında, belirteç yan cümleleri, ulaçlarla oluşturulan cümlelerdir. Yaygın görüşe göre ulaçlar yalnızca bitimsiz fiillere eklenebilen, şahıs ve zaman bildirmeyen, fiillerin belirteç işlevini yerine getiren dil bilgisi kategorileridir (örneğin bkz. Ergin 2004, Korkmaz 2007, Bayraktar 2004). Ayrıca literatürde *ulaç* ve *belirteç* terimleri arasında bir anlam farklılığı oluşmuştur. *Ulaç* terimi sadece belli eklerle

* Bu makale 19-22 Aralık 2012 tarihleri arasında Pamukkale Üniversitesinde gerçekleştirilmiş 5. Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan basılmamış bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, ozgedemir@hacettepe.edu.tr. Gönderim Tarihi: 15.07.2016. Kabul Tarihi: 09.03.2017.

oluşturulan yapıları anlatırken, *belirteç* terimi, cümlede belirteç işlevi üstlenen tüm yapıları ifade eder. Yani, *ulaç* biçimbilgisel, *belirteç* ise işlevsel bir adlandırmadır. Doğal olarak ulaçlı yapılar, belirteçlerin bir alt grubudur.

Burada inceleyeceğimiz Anadolu sahasına ait Kısa-ı Enbiya metinlerinde görülen belirteç yan cümleleri sözü edilen bitimlilik-bitimsizlik durumu açısından yaygın görüşe ters düşmektedir ve çoğunlukla bitimlidir. Türkiye Türkçesinde (-X)r -mAz, -DX -mAdI, -mXş -mAmIş, -DX mX gibi eklerle bitimleştirilen belirteç yan cümleleri metinlerimizde Farsçanın etkisiyle *ki/kim*, *mādām ki*, *hemîşe ki*, *çün*, *çünki* gibi ilgeçlerle bitimleştirilmişlerdir. Bu ilgeçlerle oluşturulan belirteç yan cümleleri daima bitimliken *tā (ki) kaçan (ki/kim)* ile oluşturulanların hem bitimli hem bitimsiz gelebildiği gözlenmiştir.

Türkçenin temel özelliklerinden biri sola dayalı sözdizimine, yani yönetilen-yöneten kuralına sahip olmasıdır. "Bu kurala göre sözdizimsel bakımdan bağımlı olan üye (yönetilen) temel üyenin (yöneten) önünde bulunur" (Johanson 1992: 254-255). Örneğin cümle uzayacaksa yeni üyeler yöneticinin sol tarafına eklenir. İncelediğimiz metinlerde bağımlı olan üye, yani belirteç yan cümlesi çoğu zaman temel cümleden önce gelse de kimi durumda sonra gelmiştir. Hatta bir kez belirteç yan cümlesinin temel cümlede içinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Türkçe genellikle yüklem cümlesinin sonunda yer aldığı ÖNY sözcük sıralamasına sahiptir. Johanson, ulaç cümlelerinin çoğunlukla bitimli bir cümle gibi başlayıp, özel bir sözcük sıralaması kalıbı göstermediklerini ve konuşma esnasında güçlük yaratacak herhangi bir hazırlığı da gerektirmeyeceklerini ifade eder (1991, 103). Burada incelemek üzere olduğumuz metinlerde görülen belirteç yan cümlelerinin sözcük sıralaması kalıpları da çoğunlukla ÖNY şeklindedir.

Burada veritabanı olarak *Kısa-ı Enbiyā'*'nın sırasıyla 14, 15 ve 17. yüzyıllara ait Türk Dil Kurumu nüshasının 60-86, Şazeli nüshasının 80a-110a ve Marmara nüshasının 44-61 sayfaları arası kullanılmıştır. Bu veri tabanının Şazeli ve Marmara nüshasının yazı çevirimi, yüksek lisans tezimde tarafımdan yapılmıştır¹. Çalışmanın örneklem kısmında bu nüshalar TDK, Ş ve M şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır.

1. BİTİMLİ BELİRTEÇ YAN CÜMLELERİ

Metinlerimizde bitimli belirteç yan cümleleri *ki/kim*, *mādām ki*, *hemîşe ki*, *çün*, *çünki*, *tā (ki)*, *kaçan (ki/kim)* gibi cümle başı ilgeçleriyle kurulmuştur. Günümüzde ulaç ekleriyle oluşturulduğunu bildiğimiz bu tür birleşik cümlelerin metinlerimizde söz edilen ilgeçlerle oluşturulması Farsçanın etkisinden kaynaklanmaktadır. Ancak

¹ TDK nüshasının yazı çevirimi için bkz. E. Yılmaz, N. Demir ve M. Küçük 2013.

bunların içinde kaçan Eski Türkçede de yaygın bir şekilde kullanılmış, Türkçe kökenli bir kelimedir.

Burada sözü edilen bitimli belirteç yan cümlelerinin esas olarak temel cümle içindeki sözdizimsel konumları ve sözcük sıralaması kalıpları üzerinde durulacak, bununla beraber seçilen örneklerin işlevleri ve bunların Türkiye Türkçesi sözdizimine uyarlanmış biçimleri verilecektir:

1.1. ki/kim ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri: -ki/kim'li belirteç yan cümleleri metinlerimizde temel cümleye *diye, için, -mAk için, -(y)Xnca* gibi anlamlarla bağlanmış ve her üç metinde de sıkça kullanılmıştır:

TDK:

(1) *korıkdum kim bu dıvār üstüne düşe* (78/3).

(Bu duvar, üstüne düşer diye korktum).

(2) *ol iki çıkdılar kim kurbān eyleveler* (80/12).

(O ikisi kurban eylemek için çıktılar).

(3) *dünyā içinde evler kılam kim anuñ içinde baña tesbîh kılna* (71/15)

(Bana tespih kılmaları için dünyada evler inşa edeceğim).

(4) *cümle yazuğı yarlıgayam kim ben gafūr ve rahīm tañrıvan* (75/1-2)

(Ben gafur ve rahim Tanrı olduğum için bütün günahları bağışlayacağım).

TDK nüshasında (1), (3), (4) cümlelerinde *kim* ile oluşturulmuş belirteç yan cümleleri *sebep* işlevinde görülürken, (2)'de *amaç* işlevinde görülmektedir ve Türkçenin genel sözdizimsel özelliğinin aksine temel cümleden sonra gelmektedir. Ayrıca sözcük sıralaması açısından bakacak olursak yukarıda verilen örneklerde belirteç yan cümlelerinin hepsi ÖNY sıralamasına sahiptir. (2)'de yan cümle ve üst cümlelerin öznesi ortak olduğundan özne yan cümleden çıkarılmıştır.

Ş:

(5) *aña şöyle hüküm idesin ki aña ben ne sorarsam gizlemedin haber vire* (100a/15-100b/1).

(Ben ona ne sorarsam gizlemeden haber vermesi için ona şöyle hükmedesin).

(6) *pes ben hakluvin ki kız kardaşum ben alam* (103a/14-15).

(Kız kardeşimi almak için ben haklıyım).

(7) *fulān vaktı ki sen oruc tutmuşduñ gece önüne ta'ām getürdiler* (101a/5-6).

(Senin oruç tuttuğun bir vakitte gece önüne yemek getirdiler).

Ş nüshasında (5) örneğinde görülen *ki*'li belirteç yan cümlesi *sebeþ-þart*, (6) örneğinde *amaç* işlevindeyken, (7)'de *zaman* işlevindedir. Türkçenin sola dayalı sözdizimine sahip olması kuralına göre (7) örneğinde belirteç yan cümlesi temel cümleden önce gelirken, (5) ve (6)'da bu kurala uymayıp sonra gelmiştir. Sözcük sıralaması kalıbı açısından bakıldığında ise belirteç yan cümleleri ÖNY-sözcük sıralamasına sahiptir.

M:

(8) *bir mertebe derûnında kesel ve süst de vardır ki 'ibâdete mecâlim kalmadı* (48/6).

(Bir mertebe içerimde gevşeklik ve kuvvetsizlik olduğu için ibadete mecalim kalmadı).

(9) *ma'bed-hâneleer bünyâd itdüririm ki içlerinde beni tesbîh eyleveler* (51/13-14).

(Beni tespih etmeleri için ibadet yerleri inşa ettirim).

Yukarıda M nüshasında görülen (8) ve (9) örneklerindeki belirteç yan cümlelerinin ikisi de *sebeþ* işlevi taşımaktadır. Yan cümlelerin temel cümleye göre sözdizimsel konumlarına bakıldığında (8)'de bağımlı cümle, temel cümlelerin önünde yer alırken (9)'da temel cümlelerin arkasında yer almıştır. Ayrıca her iki belirteç yan cümlesi ÖNY-sözcük sıralamasına sahiptir.

1.2. *mâdâm ki* ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri: Bu tür yan cümlelere metinlerimiz arasında yalnızca Ş'de rastlanmıştır:

(10) *mâdâm ki bu esîrlik mekânında olavuz işimiz gerek ki gussa ve ağlamağ ola* (80b/8).

(Bu esirlik mekânında olduğumuza göre işimiz gussa ve ağlamak olmalı).

(11) *yâ Âdem mâdâm ki sen diri olasın bu dünyâyı sen 'imâret kılasın* (96a/2-3).

(Ya Adem sen diri olduğuna göre bu dünyayı sen imaret kılasın).

(12) *(hağğ te'âlâ didi ki) mâdâm ki oğlanlarınuñ cânları bedenlerinde ola ben anlardan tevbevi men' itmeyem* (98b/10-11).

(Oğlanlarının canları bedenlerinde olduğuna göre ben onlardan tövbeyi yasaklamayayım).

(13) *mâdâm ki dünyâda olası zahmet çeküp alın derledüp bu rızkı yiseñüz gerek* (93b/6-7).

(Bu dünyada olduğunuza göre zahmet çekip emek harçayarak bu rızkı yemelisiniz).

Ş nüshasında yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi *mādām ki* ile oluşturulmuş bitimli belirteç yan cümleleri *-DXğXnA göre* anlamlarında kullanılıp *sebeb* işlevi taşımaktadır ve konum açısından Türkçenin sözdizimsel özelliğine uymaktadır, yani yan cümle temel cümleden önce gelmektedir. Ayrıca Ş nüshasında görülen *mādām ki* ile oluşturulmuş belirteç yan cümleleri de ÖNY-sözcük sıralamasına sahiptir.

1.3. *hemîşe ki* ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri: Farsça *hemîşe ki* ilgeci ile oluşturulmuş yan cümle örneği bir kez Ş'de geçmekte olup, sözü geçen ilgeç cümleye "-inca" anlamı katmaktadır:

(14) *hemîşe ki 'âdetüñden artuğırak yidüñ ol gıce virdüñi fâ'atuñ saña ağır geldi* (101a/7-8).

(O gece alışık olduğundan fazla yiyince duan, ibadetin sana ağır geldi).

Ş nüshasında görülen (14) örneğindeki *hemîşe ki* ile kurulmuş belirteç yan cümlesi *zaman-sebeb* işlevindedir ve sözdizimsel açıdan temel cümlenin önünde yer alır. Sözcük sıralaması kalıbı açısından ise yine ÖNY şeklindedir.

1.4. *çün, çünki* ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri: *çün, çünki* ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri TDK nüshasında tespit edilememiştir. Ş ve M'de bolca tespit edilen *çün, çünki* ilgeçleri, başında buldukları cümleyi bir sonraki cümleye çoğunlukla *-inca*, bazen de *için* anlamı katarak, bağlamaktadır:

Ş:

(15) *çün Âdem burnından kan geldiğın gördi korkdı* (86a/1-2).

(Adem burnundan kan geldiğini görünce korktu).

(16) *çün Âdem yire indi üç yüz yıl eglendi* (86a/9).

(Adem yeryüzüne inince üç yüz yıl oyalandı).

(17) *çün beni Âdemden ötürü uçmakdan çıkarduñ benim elimden gelmez ki senüñ hükmüñsüz* (97b/13).

(Beni Adem'den dolayı cennetten çıkardığın için, senin hükmün olmadan elimden birşey gelmez).

M:

(18) *çünki seniñ takdiriñdir bu kuluñı rahm idüp 'afv kılasın* (45/6-7).

(Senin takdirin olduğu için bu kulunu affedesin).

(19) *çün ol sudan içdi kanup huzür eyledi* (50/3-4).

(O sudan içince kanıp, huzur buldu).

Yukarıda görüldüğü gibi Ş nüshası (15), (16) ve M nüshası (19) örneklerinde yan cümleler *zaman-önkoşul* işlevindeyken, Ş nüshası (17) ve M nüshası (18)'de *sebepl* işlevindedir. Bunun dışında dikkat edilmesi gereken bir nokta *çün/çünki* ile oluşturulmuş belirteç yan cümleleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi temel cümleden önce gelmektedir ve hepsi ÖNY kurallı sözcük sıralamasına sahiptir.

1.5. *tā, tā ki* ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri: *tā, tā ki* ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri ana cümleye sebep belirten *için, diye* ya da zaman belirten *-ınca* anlamıyla bağlanır. Bu tür yan cümlelere, Ş ve M nüshalarında çok sayıda rastlanırken, TDK'da bir kez rastlanmıştır:

TDK:

(20) *işbu ben eyitdügüm ve Hâbil için sağı kılduğımı saklağıl tā mirās kalsun ve bunuñıla âdemiler göñli yufkalsın* (84/14-15).

(Ademoğullarının gönlünün yumuşaması ve onlara miras kalması için bu dediğimi ve Habil için ağıt yaktığımı unutma).

Ş:

(21) *ol buğday dānelerin uvatdı tā ki çok oldı Âdem alıp ekdi* (92b/14).

(Adem buğday tanelerini alıp ekince buğdaylar çoğaldı).

(22) *biraz şabr eyle tā saña anuñ 'ilâcını dahı haber virem* (91a/11-12).

(Sana onun ilacını vermem için sabretmelisin).

M:

(23) *habs ideyüm tā ki saña ve oğullarıña menfa'ati ire* (48/18).

(Sana ve oğullarına yarar sağlasın diye onu hapsedeyim).

(24) *sen ve Hâbil kurbân idiñ tā ki saña ma'lūm ola* (58/12-13).

(Sana malum olması için sen ve Habil kurban edin).

Yukarıda TDK (20), Ş (22) ve M (23), (24) örneklerinde *tā, tā ki* ile oluşturulmuş bitimli belirteç yan cümleleri sebep-şart işlevlerindeyken Ş (21)'de yan cümle zaman-şart işlevindedir. Yan cümlelerin sözdizimsel konum ve sözcük sıralaması bakımından çoğunlukla Türkiye Türkçesi gibi davrandıkları görülmektedir. Ancak Ş (21)'de belirteç yan cümlesi temel cümlede yer almış durumda karşımıza çıkmaktadır: *ol buğday dānelerin uvatdı tā ki çok oldı Âdem alıp ekdi*.

1.6. kaçan (ki/kim) ile oluşturulan bitimli belirteç yan cümleleri: Eski Türkçede yaygın bir şekilde kullanılan “-ınca, ne zaman, ne zaman ki” anlamlarını veren *kaçan* (*kim/ki*) cümle başı ilgeciyle oluşturulan bitimli belirteç yan cümlelerine metinlerimiz arasında TDK ve Ş'de rastlanmış; Türkiye Türkçesine en yakın tarihli metin olan M'de rastlanmamıştır. Bilindiği gibi *kaçan* kelimesi ölçünlü dilde de yer almamaktadır:

TDK:

(25) *kaçan ol kan akduğın gördi korıdı* (61/9-10).

(Kan aktığını görünce korktu).

(26) *İblis kaçan uçmaktan çıkarıldı tañrı ta'ālā anuñ tenine kızmağ ve sızlamağ bırağdı* (75/11).

(İblis cennetten çıkarılınca, Tanrı onun tenine yanma ve sızlama bıraktı).

Ş:

(27) *kaçan ol ağaçdan Havvā üzüp yidi andan kan şamdı* (82b/3-4).

(Havva o ağaçtan kopartıp yiyince ondan kan damladı).

Yukarıdaki örneklerde *kaçan* ilgeciyle oluşturulmuş belirteç yan cümleleri bağlı olduğu üst cümleler ile zaman-şart ilişkisi kurmaktadır. Burada ayrıca *kaçan* (*kim/ki*) ile oluşturulmuş belirteç yan cümlelerinin temel cümleden önce geldiğine ve ÖNY sözcük sıralamasına sahip olduklarına dikkat edilmelidir.

SONUÇ

Eldeki çalışmada, Kıyas-ı Enbiya'nın üç farklı nüshasında, belirteç işlevli yan cümle tipleri sözdizimsel açıdan Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak betimlenmeye çalışılmıştır. Buna göre, Türkiye Türkçesinde, belirteç yan cümlelerinin çoğu bitimsizken, Anadolu sahasına ait Kıyas-ı Enbiya metinlerinde geçenlerin çoğunun bitimli olduğu tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde bitimli belirteç cümleleri, *-DX mX, -mXş gibi, -DX -mAdI, -(y)Xr -mAz, -DX -(y)All, -mXş -mAmIş* gibi biçimlerle çeşitli niteleme ilişkileri kurularak üst cümleye bağımlı hâle getirilirken, incelenen Kıyas-ı Enbiya metinlerinde dönem özelliği olarak Farsçanın etkisiyle *ki/kim, mādām ki, hemişe ki, çün, çünki* gibi ilgeçlerle bağımlılaştırılmışlardır.

Türkçede bağımlı üyenin temel üyenin sol tarafında yer aldığı sözdizimi özelliğine göre, incelediğimiz metinlerde sözcük dizilişi bakımından bu özelliğin dışına çıkıldığı durumlar tespit edilmiş, yani belirteç yan cümlesinin kimi durumlarda temel cümleden sonra, bir kez de temel cümlede yer aldığı belirlenmiştir.

Ayrıca, incelediğimiz metinlerde belirteç yan cümlelerinin sözcük sıralaması kalıplarının daima ÖNY şeklinde olduğu görülmüştür.

Bu çalışmayla başta belirteç işlevli yan cümle tipleri olmak üzere diğer sözdizimsel betimleme çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

BAYRAKTAR, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK.

ERGIN, Muharrem (2004), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Bayrak.

JOHANSON, Lars (1991), "zur Typologie türkischer Gerundialsegmente", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991, 98-110.

JOHANSON, Lars (1992), *Strukturelle und soziale Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Frankfurt. (=Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe Universität Frankfurt am Main.).

KORKMAZ, Zeynep (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri Őekil Bilgisi*, Ankara: TDK.

YILMAZ, Emine, N. DEMİR ve M. KK (2013), *Kıtas-ı Enbiya*. Ankara: TDK.